



The Effectiveness of Parental Empowerment Program for Adopted Families on Parenting Stresses and Parent-Child Relationship students

Asieh Borji ¹, Mehdi Zare Bahramabadi ^{2,3}, Hassan Heidari ³, Hossein Davoodi ⁴

1. PhD Student in Counseling, Khomein Branch, Islamic Azad University, Khomein, Iran

2. (Corresponding author)* Associate Professor, Department of Behavioral Sciences, Research Institute for Humanities Research and Development Samt Organization, Tehran, Iran

3. Associate Professor, Department of Psychology, Khomein Branch, Islamic Azad University, Khomein, Iran

4. Assistant Professor, Department of Psychology, Khomein Branch, Islamic Azad University, Khomein, Iran

Abstract

Aim and Background: Research has shown that parental empowerment in relation to children and their problems can be effective; therefore, the purpose of this study was the effectiveness of parental empowerment program for families with adopted children on the variables of parenting stress and parent-child relationship.

Methods and Materials: The statistical population included parents with adopted children in Tehran in 2020. Thirty parents were selected as the sample group by available sampling method and were randomly assigned to the experimental and control groups. Using a pre-test-post-test pilot design with the control group, parents first completed the parenting stress and parent-child relationship questionnaires and then performed the parental empowerment test application in 8 sessions on the experimental group and after the post-test sessions for both groups were presented. Multivariate analysis of covariance (MANCOVA) was used to analyze the data using SPSSV19 software.

Findings: The results showed that the parental empowerment program was effective on parenting stresses ($p < 0.004$) and parent-child relationship ($p = 0.008$) and made a significant difference between the experimental and control groups.

Conclusions: Based on the results of this study, it can be said that the parent empowerment training program with adopted children is effective on parenting tensions and parent-child relationship and therefore the knowledge of counselors, family, psychology and other experts in this study can be helpful.

Keywords: Parental Empowerment, Adopted Child, Parenting Tensions, Parent-Child Relationship

Citation: Borji A, Zare Bahramabadi M, Heidari H, Davoodi H. **Comparison Effectiveness of Parental Empowerment Program for Adopted Families on Parenting Stresses and Parent-Child Relationship students.** Res Behav Sci 2021; 19(3): 392-403.

* Mehdi Zare Bahramabadi

Email: zare@samt.ac.ir

اثربخشی برنامه توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده بر تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی

آسیه برجی^۱، مهدی زارع بهرام‌آبادی^۲، حسن حیدری^۳، حسین داودی^۴

۱- دانشجوی دکتری مشاوره، واحد خمین، دانشگاه آزاد اسلامی، خمین، ایران.

۲- (نویسنده مسئول)* دانشیار، گروه علوم رفتاری پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی، سازمان سمت، تهران، ایران.

۳- دانشیار، گروه روانشناسی، واحد خمین، دانشگاه آزاد اسلامی، خمین، ایران.

۴- استادیار، گروه روانشناسی، واحد خمین، دانشگاه آزاد اسلامی، خمین، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: تحقیقات نشان داده است که توانمندسازی والدین در ارتباط با فرزندان و مشکلات آن‌ها می‌تواند اثرگذار باشد؛ بنابراین، هدف از پژوهش حاضر اثربخشی برنامه توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده بر متغیرهای تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی بود.

مواد و روش‌ها: جامعه آماری شامل والدین دارای فرزندخوانده شهر تهران در سال ۱۳۹۹ بود. تعداد ۳۰ والد به شیوه نمونه‌گیری در دسترس به عنوان گروه نمونه انتخاب شدند و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش و گواه گمارده شده‌اند. با بهره‌گیری از یک طرح آزمایشی پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل، والدین ابتدا پرسشنامه‌های تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی را تکمیل کردند و سپس کاربندی آزمایشی توانمندسازی والدینی در ۸ جلسه بر روی گروه آزمایش اجرا و بعد از اتمام جلسات پس‌آزمون برای هر دو گروه ارائه شد. برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل کواریانس چندمتغیری (MANCOVA) به کمک نرم‌افزار SPSSV19 استفاده شد.

یافته‌ها: نتایج نشان داد برنامه توانمندسازی والدینی بر تنش‌های والدگری ($p \leq 0.04$) و رابطه والد-فرزندی ($p \leq 0.008$) اثربخش است و بین دو گروه آزمایش و گواه تفاوت معنی‌داری ایجاد کرد.

نتیجه‌گیری: بر اساس نتایج این پژوهش می‌توان گفت، برنامه آموزشی توانمندسازی والدینی دارای فرزندخوانده بر تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی اثربخش بوده و لذا آگاهی متخصصان حوزه‌های مشاوره، خانواده، روان‌شناسی و سایر متخصصان از این پژوهش می‌تواند کمک‌کننده باشد.

واژه‌های کلیدی: توانمندسازی والدین، فرزندخوانده، تنش‌های والدگری، رابطه والد-فرزندی.

ارجاع: برجی آسیه، زارع بهرام‌آبادی مهدی، حیدری حسن، داودی حسین. اثربخشی برنامه توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده بر تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی. مجله تحقیقات علوم رفتاری ۱۴۰۰؛ ۱۹(۳): ۳۹۲-۴۰۳.

*- مهدی زارع بهرام‌آبادی

رایان‌نامه: zare@samt.ac.ir

مقدمه

پذیرش فرزند در خانواده به عنوان فرزندخوانده، قدمتی دیرینه دارد. این پدیده با اهداف متفاوتی اتفاق می‌افتد؛ در مواردی به خاطر معنویت و کمک به کودکان بی‌سرپرست برای داشتن فضایی عاطفی و خانوادگی، پذیرش فرزند اتفاق می‌افتد و از دیرباز وجود داشته و عده‌ای بودند که به خاطر معنویت و انسان دوستی سرپرستی کودکانی را که در موسسات نگهداری می‌شدند، به عهده می‌گرفتند (۱)، که پس از جنگ جهانی دوم، فرزند خواندگی برای کمک به رفاه کودکانی که خانواده‌های خود را از دست داده بودند، در اکثر کشورها رواج یافت و مورد استقبال بسیاری از مردم قرار گرفت (۲). علاوه بر این، فرزندخواندگی می‌تواند به عنوان یک راه حل منطقی به منظور تأمین نیاز ذاتی بشر به داشتن فرزند در خانواده‌هایی که فرزند ندارند در نظر گرفته شود و در این روش مراقبت فرزندان، رابطه والد-فرزندی به شیوه‌های قانونی، عاطفی و اجتماعی بین افرادی برقرار می‌شود و تلاش می‌کنند به اهداف خود یعنی تجربه والد شدن و پاسخ به فقدان‌هایی که تجربه کرده‌اند دست یابد (۳). یکی از مسائلی که در زمان پذیرش فرزند باید مد نظر والدین قرار بگیرد، تنش‌های والدگری است.

استرس والدگری نوعی اضطراب و تنش افراطی است که به نقش والد و تعاملات والد-کودک وابسته است. به طور کلی، والدگری و مسئولیت‌های توأم با آن، سطوح بالایی از استرس را ایجاد می‌کنند. به عقیده رایتمن و همکاران (۴)، استرس والدگری، از استرس‌های ناشی از ایفای نقش والدینی به وجود می‌آید؛ رفتار کودکان و تکالیف روزانه پدری و مادری که می‌توانند آشفته‌ساز، ناکام‌کننده یا آزارنده باشند، والدگری را تجربه‌ای پر فشار می‌سازند (۵). استرس والدگری نه تنها آثار منفی بر سلامت مادر، بلکه تأثیری مخرب بر کودک می‌گذارد و کارکرد مطلوب خانواده را به خطر می‌اندازد (۶). روابط خانوادگی توأم با استرس به ویژه در اوایل رشد کودک، اثراتی مضر روی سلامت والدین، کودکان و ارتباطات والد با کودک می‌گذارد. استرس والدگری به عنوان مشکلات و سختی‌هایی که والدین حین مراقبت از کودک تجربه می‌کنند، تعریف می‌شود. همچنین استرس والدگری را می‌توان به صورت بازتاب روانشناختی از ناسازگاری با نقش والد بودن تعریف کرد (۵). این استرس به ویژه در سال‌های نخستین کودکی بیشتر است و می‌تواند سلامت روانشناختی والدین را در برقراری ارتباط مناسب والد-

فرزندی، دچار اختلال کند. برخی از ویژگی‌های منفی والدگری مانند الگوهای والدگری نامناسب، به‌کارگیری روش‌های تربیتی سختگیرانه و پایین بودن سطح روابط همدلانه دوسویه میان والدین و فرزندان سبب افزایش استرس میان والدین می‌شود (۷). در روابط همراه با پذیرش و بدون استرس، کودکان نسبت به ارزش خود دلگرم می‌شوند و می‌توانند احساسات خود را بیان کنند و در جهت خودشکوفایی گام بردارند. پذیرش والدینی به کودک کمک می‌کند تا بیاموزد که می‌تواند روی حمایت و کمک دیگران در زندگی حساب کند (۸). این استرس در خلال مشکلات مربوط به سلامت روان والدین یا حوادث ناگوار زندگی یا شخصیت کودک در سطوحی متفاوت تجربه می‌شود (۹) که حتی سطوح اندکی استرس می‌تواند تعامل والد-کودک را به خطر بیندازد. در این میان توانمندسازی والدین در مدیریت رابطه خود با فرزندان می‌تواند به طور چشمگیر این استرس را کاهش دهد (۱۰). از سویی روابط والد-فرزندی می‌تواند یکی از عوامل مهم در فرزندپذیری است.

خانواده یک واحد اجتماعی است که بیشترین تأثیر را بر رشد افراد دارد. امروزه نقش محرک و سازنده خانواده برای افراد بر همگان روشن است. پدر و مادر اولین کسانی هستند که زیربنای شخصیت سالم یک نوجوان را می‌سازد و پایه‌گذار ارزش‌ها و معیارهای فکری وی هستند. متأسفانه بسیاری از خانواده‌ها به علت بی‌توجهی و عدم آشنایی با شیوه‌های برقراری ارتباط با فرزندان خود، نمی‌توانند با آن‌ها رابطه صحیح برقرار کنند. فرزند در این دوره بیش از هر زمان دیگر نیاز به مراقبت و همراهی والدین خود دارد، لذا قطع رابطه با فرزند و یا رابطه نادرست با فرزند ممکن است تأثیرات مخربی بر او بگذارد (۱۱). روابط فرزندان کار آسانی نیست. فرزندان با تعارض بین استقلال‌خواهی و احساس درجه وابستگی خود به والدین درگیر هستند. با آنکه هم‌سن و سال‌ها نقش مهمی در زندگی فرزندان ایفا می‌کنند، اما هیچ‌چیز مانع نفوذ مهم والدین در آن‌ها نیست و پژوهش‌ها نشان می‌دهد فرزندان که رابطه خوبی با والدین خود نداشته‌اند، عزت نفس پایین، ادراک ناکارآمد از شایستگی‌ها و فقدان انگیزش داشته‌اند (۱۲). هنگامی که کودکان به مرحله نوجوانی می‌رسند، تعارض والد-نوجوان افزایش می‌یابد. اگرچه این روند اجتناب‌ناپذیر نیست، اما رایج است و می‌تواند برای والدین و نوجوانان پریشانی ایجاد کند. هردوی آن‌ها ممکن است برای آنچه در روزهای خوب گذشته که خانواده هماهنگ است، اتفاق افتاده، احساس نگرانی کنند (۱۳). نوجوانان ممکن است

مشاوره گروهی مبتنی بر تاب‌آوری، کیفیت رابطه والد - فرزندی و عملکرد خانواده را افزایش داد. هریس و همکاران (۲۳) در پژوهشی خود نشان داده‌اند که مداخلاتی که مبتنی بر رابطه والد - فرزند هستند، مداخلات مبتنی بر دلبستگی و برنامه‌های آگاه‌سازی از شرایط و تغییرات زندگی می‌تواند در بهبود شرایط و افزایش قدرت سازگاری موثر باشند. همچنین کارنز-هولت و برتون (۲۴) در پژوهشی که به بررسی اثربخشی برنامه تعامل والد-فرزند بر روی خانواده‌های دارای فرزند خوانده انجام دادند، نتایج نشان داد این مداخله توانست همدلی را بین والد و فرزندخوانده افزایش دهد و بهبود ارتباط و رضایت بیشتر از ارتباط را به همراه داشت.

با توجه به آنچه در فوق مطرح شد و با توجه به مشکلات و چالش‌های والدین، همچنین مشکلات مربوط به کودکان، وقتی این کودکان در محیط جدید به عنوان فرزندخوانده پذیرفته می‌شوند، مسائل مذکور گاه باعث بروز مشکلات در فرآیند سازگاری کودک با محیط خانواده جدید و عدم توانایی والدین در کنترل آن‌ها و در نهایت مشکلات در عملکرد خانوادگی می‌شود و با توجه به خطر بروز تعارض در روابط والد-فرزندی و تنش‌های والدگری ضرورت آماده‌سازی والدین به منظور درک بهتر از حضور فرزند جدید در محیط خانواده و وجود مهارت‌های فرزندپذیری ویژه برای این والدین مشخص می‌شود. در این راستا پژوهش حاضر به دنبال اثربخشی برنامه توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده بر تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی می‌باشد

مواد و روش‌ها

این پژوهش به لحاظ هدف کاربردی است. طرح پژوهش حاضر نیمه‌آزمایشی و از نوع پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل است. در پژوهش حاضر آموزش توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده متغیر مستقل و متغیرهای رابطه والد-فرزندی و تنش‌های والدگری متغیرهای وابسته می‌باشند. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کلیه خانواده‌های دارای فرزندخوانده بهزیستی تهران در سال ۱۳۹۹ بوده‌اند. نمونه شامل ۳۰ والد دارای فرزندخوانده که شرایط ورود به پژوهش (دارای فرزندخوانده، دارا بودن رضایت آگاهانه از مشارکت در پژوهش، نداشتن بیماری روانی و توانایی پاسخگویی به سؤالات پرسشنامه‌ها و ملاک‌های خروج غیبت بیش از ۳ جلسه در

والدینشان را خشن، کنترل کننده و غیرمنطقی ببینند. والدین ممکن است شگفت‌زده شوند از اینکه چرا کودکان همکاری کننده و مسئول اکنون متخصص و مخرب به نظر می‌رسند. بسیاری از والدین و نوجوانان کاهش روابط را در مدت این دوره گزارش می‌دهند. تغییرات شروع شده در آغاز نوجوانی ادراکات و احساسات نوجوان را درباره خود و رابطه‌اش با دیگران، ازجمله والدین تغییر می‌دهد (۱۴). از این رو فرزندپروری غیر اثربخش ممکن است به تعارض والد-نوجوان کمک کند. تعارض والد-نوجوان هنگامی که والدین توسط نوجوان، بی‌توجه و غیر حمایت کننده درک می‌شوند، بیشتر می‌شود (۱۵). سطوح بالای تعارض والد-کودک با انواع پیامدهای اجتماعی منفی ازجمله پرخاشگری نسبت به همتایان، کاهش صلاحیت اجتماعی و درگیری در گروه‌های همتایان منحرف پیوند خورده است (۱۶). روابط درست والد-فرزند با پیامدهای خوب برای کودک ازجمله سطوح پایین اضطراب، افسردگی، عزت نفس بالا، وقوع پایین سوءاستفاده از مواد و مشکلات رفتاری مرتبط است (۱۴). از این رو توانمندسازی والدین برای حل مشکلات مربوط به تعارضات و روابط والد-فرزندی می‌تواند حائز اهمیت باشد. تحقیقاتی که رابطه والد - فرزند را بررسی می‌کنند نشان داده‌اند که کودکانی که والدین گرم و حمایت کننده دارند، احتمال بیشتری وجود دارد که پیامدهای مربوط به همتایان مثبت ازجمله پذیرش بیشتر همتایان و روابط دوستانه متقابل داشته باشند (۱۷). برعکس محیط‌های خانوادگی منفی که به وسیله تعامل خصمانه و مشارکت پایین والدین مشخص می‌شود با پیامدهای مربوط به همتایان ضعیف مانند طرد همتایان، کناره‌گیری اجتماعی و مشارکت در فعالیت‌های ضداجتماعی ارتباط دارد (۱۸). پژوهش‌های متعددی در ارتباط با توانمندسازی والدین، تنش‌های والدگری، رابطه والد-فرزندی و فرزندپذیری انجام شده است. پاغنده و همکاران (۱۹) در پژوهشی خود نشان داده‌اند که میانگین نمرات در تعامل والد-کودک و تنیدگی فرزندپروری در پدران اثرگذار بوده است. امان‌الهی و همکاران (۲۰) در پژوهش خود نشان داده‌اند که مداخله رابطه درمانی والد-کودک منجر به کاهش استرس والدگری مادران و افزایش پذیرش والدگری کودکان در گروه آزمایش نسبت به گروه گواه شده است. عزیزی و همکاران (۲۱) در پژوهش خود نشان داده‌اند توانمندسازی رابطه والد-فرزند به‌طور معنی‌دار تنیدگی والدین را کاهش و توانمندی خانواده‌ها را افزایش می‌دهد. روغنجی و همکاران (۲۲) در پژوهش خود بیان کرده‌اند که

داشته‌اند صحبت شده و از اعضا خواسته می‌شود با یاری یکدیگر معین کنند که چگونه می‌توان یک تصمیم خوب برای انتخاب فرزندخوانده گرفت و در نهایت مناسب‌ترین الگوی تصمیم‌گیری ارائه شود

جلسه هفتم: ضمن گزارشی از وضعیت جلسه قبل و ارائه بازخورد در این جلسه، آشنایی با مهارت ارتباط مؤثر و ویژگی‌های آن و همچنین توانمندسازی والدین در برقراری ارتباط مؤثر با فرزندخوانده به صورت ایفای نقش تمرین می‌شود

جلسه هشتم: ضمن گزارشی از وضعیت جلسه قبل و ارائه بازخورد، در این جلسه تعاریف خوداثربخشی و خودکارآمدی به فرد آموزش داده می‌شود و ضمن تقویت کارآمدی فرد، طریقه دستیابی به موفقیت‌های گذشته اعضا و توجه بیشتر به مهارت‌های خود فرد، به آن‌ها توضیح داده می‌شود. همچنین خلاصه‌ای از دوره آموزش ارائه شده و در انتهای این جلسه پس‌آزمون از گروه آزمایش گرفته

این برنامه توسط پژوهشگران طراحی شده و برای تأیید روایی محتوای برنامه آموزشی فوق از متخصصان نظرخواهی شده است. به این معنی که پس از طراحی برنامه فوق بر اساس مصاحبه با والدین دارای فرزندخوانده و مبانی نظری و ادبیات جمع‌آوری شده توسط پژوهشگر، جلسات آموزشی برنامه توانمندسازی والدینی بر اساس رویکرد شناختی-رفتاری طراحی شده‌اند. تعداد جلسات برنامه توانمندسازی والدینی با نظرخواهی از متخصصان (۳ دانشجوی دکتری مشاوره و روانشناسی) ۸ جلسه تعیین و با نظرخواهی از آن‌ها، محتوای جلسات با اعمال اصلاحاتی، تأیید شد.

پرسشنامه رابطه والد-فرزندی (PCRS): این

پرسشنامه توسط مارک-فاین و همکاران (۱۹۸۳) طراحی شده که به منظور سنجش کیفیت ارتباط والدین و فرزندان بکار می‌رود. این پرسشنامه دارای ۲۴ گویه بوده و دو فرم دارد که یکی برای سنجش رابطه فرزند با مادر و دیگری برای سنجش رابطه فرزند با پدر است. هر دو فرم برای پدر و مادر یکسان است، به جز کلمات «پدر» و «مادر» که قابل تغییر است. نمره‌گذاری پرسشنامه بصورت طیف لیکرت ۷ نقطه‌ای می‌باشد. گویه‌های شماره ۹، ۱۳ و ۱۴ بصورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند و سپس نمرات گزینه‌ها جمع می‌شوند و به عنوان نمره کل رابطه والد با فرزند در نظر گرفته می‌شود. حداقل نمره ۲۴ یعنی نمره ۲۴ تا ۴۸ رابطه ضعیف، حد متوسط نمره ۹۶ یعنی نمره ۴۸ تا ۹۶ رابطه متوسط و حداکثر نمره ۱۶۸ یعنی نمره ۹۶ تا ۱۶۸

جلسات آموزشی، شرکت همزمان در جلسات مشاوره و روان‌درمانی دیگر و دارا نبودن ملاک‌های ورود) را داشته‌اند به شیوه نمونه‌گیری در دسترس به عنوان گروه نمونه انتخاب شدند و مورد مداخله توانمندسازی والدینی قرار گرفته‌اند. در این پژوهش از پروتکل آموزشی و پرسشنامه به شرح زیر استفاده شده است:

خلاصه برنامه آموزشی توانمندسازی والدین دارای فرزندخوانده:

جلسه اول: در این جلسه پس از معارفه والدین شرکت‌کننده در پژوهش و اجرای پیش‌آزمون به بررسی و تعریف مفاهیم کلیدی مرتبط با توانمندسازی و توانمندسازی والدین پرداخته می‌شود. در این جلسه از اعضا درخواست می‌شود تا نظراتشان را در مورد توانمندسازی والدین و مصادیق آن در زندگی خودشان بیان کنند

جلسه دوم: ضمن گزارشی از وضعیت جلسه قبل و ارائه بازخورد، در این جلسه به اعضا کمک می‌شود تا بیان کنند که چه توانایی‌هایی دارند و هر کدام توانایی‌های خود را بر روی برگه بنویسد و بر روی این توانایی‌ها تمرکز کنند. همچنین چگونگی کشف و تقویت توانایی‌های پنهان به آن‌ها آموزش داده می‌شود

جلسه سوم: ضمن گزارشی از وضعیت جلسه قبل و ارائه بازخورد، در این جلسه به افراد آموزش داده می‌شود تا بجای تمرکز بر روی کمبود (نداشتن فرزند) سایر منابع درونی خود را بشناسند و بر روی آن‌ها تمرکز کنند

جلسه چهارم: ضمن گزارشی از وضعیت جلسه قبل و ارائه بازخورد، تعاریف خودآگاهی و مصداق‌ها و ملاک‌های آن برای اعضا توضیح داده می‌شود. همچنین به افراد آموزش داده می‌شود که چگونه نسبت به خود و پذیرش فرزندخوانده نگرش مثبتی داشته باشند

جلسه پنجم: ضمن گزارشی از وضعیت جلسه قبل و ارائه بازخورد، در این جلسه به افراد مشکلات شخصی و اجتماعی مربوط به فرزندخواندگی آموزش داده می‌شود و ضمن آشنایی با این مشکلات، راه‌هایی برای از میان برداشتن آن‌ها به شیوه بحث گروهی ارائه می‌شود

جلسه ششم: ضمن گزارشی از وضعیت جلسه قبل و ارائه بازخورد، در این جلسه یادگیری الگو برای تصمیم‌گیری ارائه می‌شود. همچنین در مورد انتخاب‌هایی که برای تصمیم‌گیری

شدن افراد نمونه مورد پژوهش و پس از برگزاری یک جلسه توجیهی در جهت توضیح اهداف پژوهش، در مورد روند اجرای جلسات و ... توضیحات کافی برای شرکت‌کنندگان داده شد. در ادامه پیش‌آزمون از دو گروه گرفته شده و گروه آزمایش مورد مداخله قرار گرفت و در پایان جلسات از هر دو گروه پس‌آزمون گرفته شد.

روش آماری

پس از بررسی و جمع‌آوری اطلاعات، یافته‌ها در قالب آمار توصیفی و آمار استنباطی شامل آزمون کوواریانس چندمتغیری (MANCOVA) به کمک نرم‌افزار SPSS V19 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها

در این پژوهش ۳۰ والد دارای فرزندخوانده (۱۵ نفر گروه کنترل و ۱۵ زوج گروه آزمایش) شرکت داشته‌اند. دامنه سنی کلیه افراد شرکت‌کننده در این پژوهش ۳۵ تا ۵۵ سال بود. همچنین میانگین و انحراف استاندارد سن برای گروه آزمایش $44/6 \pm 5/23$ ، گروه کنترل $46/87 \pm 5/90$ و برای کل نمونه $45/73 \pm 6/07$ بود. از طرفی نتایج نشان داد تعداد ۱۶ نفر (۵۳/۳٪) دارای جنسیت زن و ۱۴ نفر (۴۶/۷٪) دارای جنسیت مرد بوده‌اند. افزون بر آنچه در فوق مطرح شد، تعداد ۶ نفر دارای تحصیلات دیپلم، ۱۳ نفر فوق دیپلم، ۶ نفر لیسانس و ۵ نفر تحصیلات فوق لیسانس و بالاتر داشته‌اند. برای بررسی یافته‌های توصیفی از میانگین به‌عنوان شاخص مرکزی و انحراف استاندارد به‌عنوان شاخص پراکندگی استفاده شد. نتایج توصیفی در جدول زیر ارائه شده است.

قبل از انجام تحلیل‌های مربوطه، وضعیت کلی داده‌ها مورد بررسی قرار گرفت. ابتدا وجود داده‌های پرت تک متغیری با استفاده از نمودار مستطیلی (Box Plot) بررسی و نتایج نشان داد که هیچ داده پرتی در متغیرها وجود ندارد. از آنجایی که متغیرهای تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزند دو متغیر هستند، برای بررسی و تحلیل آن‌ها از روش تحلیل کواریانس چندمتغیری (MANCOVA) استفاده شده است. در این فرضیه برنامه توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده به عنوان متغیر مستقل، نمرات افراد در پس‌آزمون متغیرهای تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزند به عنوان متغیر وابسته و نمرات آن‌ها در پیش‌آزمون متغیرهای تنش‌های

نشان از رابطه خوب می‌باشد. ضریب اعتبار مقیاس رابطه والد-فرزند به روش آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت که این میزان برای پرسشنامه فرم پدر برابر با $0/93$ و برای فرم مادر $0/92$ بوده است که نشان دهنده همسانی درونی خوبی است (۲۵).

پرسشنامه تنش‌های والدگری: این پرسشنامه توسط

آبدین (۱۹۹۵) در پاسخ به نیاز متخصصان بالینی برای تهیه یک مقیاس معتبر به منظور اندازه‌گیری استرس در روابط والد-فرزند که در یک زمان محدود قابل اجرا باشد، ساخته شد. فرم کوتاه مقیاس استرس والدینی شامل ۳۶ سوال است که شامل سوالاتی است با همان عبارت‌هایی که مستقیماً در فرم اصلی بلند وجود دارد. این مقیاس استرس کلی را اندازه‌گیری می‌کند. شیوه نمره-گذاری به روش لیکرت از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم از ۱ تا ۵ انجام می‌شود. نمرات بالاتر در این پرسشنامه نشان از تنش بیشتر بین والد و فرزند بوده و نمرات پایین‌تر حاکی از تنش کمتر بین والد و فرزند می‌باشد. این مقیاس در ایران توسط فدایی، دهقان، طهماسبیان و فرهادی (۲۶) هنجاریابی شده است و ضریب پایایی پرسشنامه را به روش آلفای کرونباخ $0/90$ و به روش بازآزمایی پس از ۱۸ روز $0/75$ گزارش کرده‌اند.

شرکت در پژوهش برای تمامی آزمودنی‌ها به صورت داوطلبانه بود و شرکت‌کنندگان در صورت عدم تمایل به ادامه همکاری، می‌توانستند مجموعه آزمون‌ها را ارجاع نمایند. محرمانه بودن اطلاعات کسب شده، جلب رضایت آگاهانه آزمودنی‌های پژوهش، عدم انتشار اطلاعات آزمودنی‌ها به دیگران و ایجاد یک جو اطمینان‌بخش از جمله ملاحظات بود که پژوهشگران مد نظر قرار داده‌اند. در این پژوهش جمع‌آوری اطلاعات از دو طریق صورت گرفت. نخست روش کتابخانه‌ای که اطلاعات با مطالعه کتاب‌ها، مجلات، مقالات و پایان‌نامه‌ها در دانشگاه‌های مختلف، مرکز اسناد و مدارک ایران و دیگر مراکز علمی گردآوری شدند. دوم روش میدانی، با توجه به اینکه ابزار اندازه‌گیری در این پژوهش پرسشنامه و پروتکل بود، پژوهشگر به افراد پرسشنامه‌ها را ارائه داد. نحوه اجرا نیز به این صورت بود که برنامه آموزشی توانمندسازی والدینی توسط یک آموزش‌دهنده و کمک آموزش‌دهنده اجرا می‌شد. آموزش‌دهنده مسائل لازم را به شرکت‌کنندگان درباره چگونگی راهبردهای توانمندسازی آموزش می‌داد. در طول جلسات فرد دستیار آموزش‌دهنده با مرور تکنیک‌های آموزش داده شده در جلسات آموزشی، به فرد آموزش‌دهنده کمک می‌کرد. پس از مشخص

والدگری و رابطه والد-فرزندی به عنوان متغیر کمکی یا همپراش در نظر گرفته شده‌اند. آزمون کوواریانس دارای مفروضه‌هایی است. درنتیجه، لازم است نرمال بودن متغیرها، همگنی شیب رگرسیون، ارتباط خطی و برابری واریانس‌های نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون در متغیر مورد نظر بررسی شود. برای بررسی نرمال بودن داده‌ها از آزمون کولموگروف - اسمیرنوف استفاده شد که نتایج این بررسی حاکی از برقراری این مفروضه بود ($P > 0.05$). از دیگر شرایط آزمون کوواریانس وجود ارتباط خطی بین نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون متغیر مورد پژوهش است. نتایج نشان داد مفروضه ارتباط خطی در پیش‌آزمون و پس‌آزمون متغیرهای تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی مبنی بر موازی بودن خطوط رگرسیون صادق بود؛ یعنی، با توجه به این واقعیت که شیب‌ها به‌طور تقریبی موازی هستند، این امر تأیید شده است و لذا شیب‌ها موازی بوده و همدیگر را قطع نمی‌کنند. مفروضه دیگر آزمون کوواریانس همگنی شیب رگرسیون نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون است.

نتایج این بررسی نشان داد مقدار آماره (0.887) بدست آمده از آزمون با سطح معنی‌داری (0.587) از 0.05 بیشتر است. ازاین رو، تعامل ناشی از داده‌های این آزمون معنی‌دار نمی‌باشد. یعنی، فرضیه همگنی شیب رگرسیون تأیید می‌شود که حاکی از برقراری این مفروضه می‌باشد. پس از بررسی مفروضات کلی تحلیل کوواریانس، در ادامه به بررسی تحلیل کوواریانس چندمتغیری (MANCOVA) پرداخته می‌شود. تحلیل کوواریانس چندمتغیری دارای مفروضاتی است که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود. برای بررسی برابری ماتریس واریانس - کوواریانس از آزمون ام‌باکس استفاده شد که نتایج نشان داد این مفروضه برقرار است ($F=0.602$, $P=0.614$, $M=1.956$ باکس). علاوه بر آن به‌منظور بررسی واریانس‌های خطا از آزمون لون استفاده شده است. نتایج این آزمون در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۱. شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیرها	گروه	پیش‌آزمون (انحراف معیار \pm میانگین)	پس‌آزمون (انحراف معیار \pm میانگین)
تنش‌های والدگری	آزمایش	$10.8/0.7 \pm 20.96$	$8.7/2.7 \pm 20.42$
	کنترل	$10.9/9.3 \pm 22.34$	$10.7/8.7 \pm 17.22$
	کل	$10.9/0.0 \pm 21.30$	$9.7/5.7 \pm 21.31$
رابطه والد-فرزندی	آزمایش	$9.6/7.3 \pm 9.62$	$11.5/2.0 \pm 14.99$
	کنترل	$9.7/5.3 \pm 12.75$	$9.9/8.0 \pm 13.08$
	کل	$9.7/1.3 \pm 11.10$	$10.5/5.0 \pm 15.88$

همان‌گونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود میانگین و انحراف استاندارد متغیرهای پژوهش به تفکیک گروه‌ها و مراحل

آزمون ارائه شده است. پس از بررسی یافته‌های توصیفی در ادامه به بررسی یافته‌های استنباطی پژوهش پرداخته شد.

جدول ۲. نتایج آزمون لون برای بررسی واریانس‌های خطا در متغیرهای تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی

متغیرها	آماره F	درجه آزادی بین گروهی	گروهی درجه آزادی درون	معناداری
تنش‌های والدگری	1/354	1	28	0/254
رابطه والد-فرزندی	0/936	1	28	0/342

نتایج جدول فوق نشان می‌دهد پیش‌شرط برابری واریانس‌های خطا و مفروضه واریانس - کوواریانس برقرار بود. از این رو نتایج آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری حکایت از تفاوت معناداری در نمرات تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی دو

گروه داشت ($F=11.820$, $P=0.001$, $F=0.514$ اثر لاندای ویلکز).

جدول ۳. نتایج آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری برای متغیر متغیرهای تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی

اثرات	ارزش	F	df فرضیه	df خطا	معنی‌داری	اندازه اثر	توان آزمون
اثر پیلایی	۰/۴۸۶	۱۱/۸۲۰	۲	۲۵	۰/۰۰۰۱	۰/۴۸۶	۰/۹۸۸
اثر لاندای ویلکز	۰/۵۱۴	۱۱/۸۲۰	۲	۲۵	۰/۰۰۰۱	۰/۴۸۶	۰/۹۸۸
اثر هتلینگ	۰/۹۴۶	۱۱/۸۲۰	۲	۲۵	۰/۰۰۰۱	۰/۴۸۶	۰/۹۸۸
اثر رویس لارگت	۰/۹۴۶	۱۱/۸۲۰	۲	۲۵	۰/۰۰۰۱	۰/۴۸۶	۰/۹۸۸

نتایج حاکی از آن است که بین دو گروه آزمایش و کنترل در متغیرهای تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی تفاوت

معنی‌داری وجود دارد. به‌منظور مشخص شدن این تفاوت نتایج تحلیل کوواریانس تک‌متغیری در ادامه ارائه شده است.

جدول ۴. نتایج آزمون کوواریانس تک‌متغیری برای مقایسه گروهی متغیرهای تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی

شاخص آماری	مجموع مجزورات	df	میانگین مجزورات	F	داری معنی	مجذور اتا	توان آزمون
تنش‌های والدگری	۳۲۵۰/۵۷۷	۱	۳۲۵۰/۵۷۷	۹/۶۷۶	۰/۰۰۴	۰/۲۷۱	۰/۸۴۹
رابطه والد-فرزندی	۱۷۱۶/۰۶۶	۱	۱۷۱۶/۰۶۶	۸/۲۵۳	۰/۰۰۸	۰/۲۴۱	۰/۷۹۰

همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می‌شود در هر دو متغیر تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی بین گروه‌ها تفاوت معنی‌داری مشاهده شده است. همچنین با مشاهده میانگین‌های متغیرهای تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی می‌توان ادعان نمود که برنامه توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده بر تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی اثربخش بود.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر اثربخشی برنامه توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده بر تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی بود. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد برنامه توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده بر تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی اثربخش بود، به عبارتی گروه آزمایش پس از دریافت مداخله توانمندسازی والدینی، نمرات بالاتری در تنش‌های والدگری و رابطه والد-فرزندی کسب کرد. این یافته با نتایج پژوهش‌های (۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۴، ۲۷). همخوان بود. پاغنده و همکاران (۱۹) در پژوهشی خود نشان داده‌اند که میانگین نمرات در تعامل والد-کودک و تنیدگی فرزندپروری در پدران اثرگذار بوده است؛ ولی در مادران،

در مقایسه با گروه کنترل در پس آزمون در مقایسه با پیش‌آزمون افزایش بیشتری یافته است. نتایج این پژوهش اهمیت مشارکت والدین در برنامه آموزشی تعامل والد-کودک به عنوان والد-درمانگر را نشان می‌دهد. لذا نتایج اثربخشی برنامه تعامل والد-کودک بر بهبود رابطه بین والدین با کودک را نیز نشان می‌دهد که می‌توان گفت با نتایج حاصل از این پژوهش همراستا بود. همچنین روغنجی و همکاران (۲۲) در پژوهش خود بیان کرده‌اند که مشاوره گروهی مبتنی بر تاب‌آوری، کیفیت رابطه والد-فرزندی و عملکرد خانواده را افزایش داد. نعیمی و همکاران (۲۷) در پژوهش خود که به اثربخشی برنامه توانمندسازی روانی-اجتماعی بر کاهش استرس والدینی و ارتقای بهزیستی روان‌شناختی والدین پرداخته‌اند به این نتایج دست یافته‌اند که برنامه توانمندسازی روانی اجتماعی اثر معناداری بر کاهش مولفه‌های استرس والدینی و ارتقای بهزیستی روان‌شناختی والدین کودکان دارد. افزون بر آن هریس والر و همکاران (۲۳) در پژوهشی خود نشان داده‌اند که مداخلاتی که مبتنی بر رابطه والد-فرزند هستند، مداخلات مبتنی بر دلبستگی و برنامه‌های آگاه‌سازی از شرایط و تغییرات زندگی می‌تواند در بهبود شرایط و افزایش قدرت سازگاری موثر باشند. از این رو انجام برنامه‌های توانمندسازی والدین می‌تواند

به هر چه بهتر شدن رابطه والد-فرزندی کمک کند. همچنین کارنز-هولت و برتون (۲۴) در پژوهشی که به بررسی اثربخشی برنامه تعامل والد-فرزند بر روی خانواده‌های دارای فرزند خوانده انجام دادند، نتایج نشان داد این مداخله توانست همدلی را بین والد و فرزندخوانده افزایش دهد و بهبود ارتباط و رضایت بیشتر از ارتباط را به همراه داشت. پذیرش و توانمندسازی والدینی یکی از مؤلفه‌های اصلی در تدوین الگوی رابطه درمانی والد-کودک است و پژوهش‌های بسیاری نشان داده‌اند که رابطه درمانی والد-کودک می‌تواند تأثیری شگرف بر جنبه‌های گوناگون رابطه والد-کودک، مانند افزایش درک و پذیرش والدین نسبت به کودک داشته باشد (۲۸). در این برنامه بر افزایش پذیرش والدینی به مثابه عاملی اثرگذار در شکل‌گیری سطوح بالایی از عزت‌نفس در کودکان تأکید می‌شود (۲۹). تغییر در کیفیت رابطه والد با کودک را می‌توان به عنوان عاملی مؤثر در کاهش استرس والدگری مادران دانست. رابطه درمانی والد-کودک در واقع نوعی آموزش مهارت‌های ارتباطی و توانمندسازی به والدین با محوریت بازی است. این روش بر این فرض استوار است که بهبود رابطه والد-کودک می‌تواند موجب بهبود مشکلات عاطفی و رفتاری کودک شود و سلامت روان کودک را تضمین کند (۳۰). در رابطه درمانی والد-کودک ارتباط میان والد-کودک به منزله منبع تغییر درک کودک و در نهایت رفتار او است. در فرزند درمانی تمرکز بر بهبود بخشیدن روابط والد-کودک است و هدف، تضعیف رفتارهای متقابل ناکارآمد والد-کودک و افزایش توانایی والدین در درک کودک است (۳۱). رابطه درمانی بر آنچه کودک توانایی تبدیل شدن به آن را دارد تأکید می‌ورزد نه آنچه قبلاً انجام داده است. از جمله اهداف رابطه درمانی والد-کودک، بالا بردن کیفیت رابطه والد-کودک، همکاری والدین با یکدیگر، دستیابی به مهارت‌های بازی درمانی از سوی والدین، کاهش مشکلات رفتاری و پریشانی هیجانی کودک و افزایش پذیرش والدین از سوی فرزندان است (۳۲). با توجه به آنچه مطرح شد والدین می‌توانند جایگزینی مناسب به عنوان درمانگر برای کودکان خود باشند و با آموزش مهارت‌هایی مانند توانمندسازی، به درک و پذیرشی مطلوب در ارتباط با رفتار کودک دست یابند و اقتدار لازم را در ارتباط با والدگری خود به دست آورند. با برگشت قدرت به والدین احساس نامطلوب ناشی از استرس والدگری کاهش می‌یابد. همچنین با افزایش احساس پذیرش و مورد درک شدن در کودکان موجبات کاهش مشکلات رفتاری آن‌ها فراهم می‌شود.

همچنین در تبیین نتایج به دست آمده می‌توان عنوان کرد که والدین به عنوان نزدیک‌ترین افراد به کودک بیشترین سهم را در آموزش و یادگیری آن‌ها ایفا می‌کنند. پس، آموزش والدین با کاهش فشار و تنش موجود و بهبود روابط والد-کودک این امکان را به والدین می‌دهد که نیازهای کودک خود را بهتر درک کنند و در راستای بهبود مشکلات خود و فرزندانشان نقشی مؤثر و فعال ایفا نمایند. از این رو در تبیین نتایج این پژوهش می‌توان گفت که توانمندسازی والدین در کسب مهارت‌های مختلف والدگری می‌تواند به کاهش استرس والدگری کمک کند. به گونه‌ای که نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهند بهبود رابطه والد-کودک و توانمندسازی والدین در برقراری ارتباط مؤثر با کودکان فرزندخوانده می‌تواند مستقیماً سبب کاهش استرس والدگری والدین شود. در برنامه توانمندسازی والدینی، والدین می‌آموزند که چگونه محیطی گرم و صمیمی در خانه ایجاد کنند و رابطه‌ای غیرقضاوتی و اصیل با فرزندان خود داشته باشند و به این ترتیب احساس امنیت در کودک خود به وجود آورند تا به رشد کودک کمک کنند. به وجود آمدن محیطی گرم و صمیمی و ایجاد ارتباطی دوستانه بر پایه پذیرش به هر دو طرف ارتباط کمک می‌کند تا امنیت و آرامش بیشتری را تجربه کنند. از این رو آموزش مهارت‌های ارتباطی مؤثر به والدین بر تغییر ادراک والد نسبت به توانمندی و کفایت خود به عنوان والد، تمرکز می‌کند و قدرت و کنترل را به والد بازمی‌گرداند. والد علاوه بر آنکه بیش از پیش مورد پذیرش کودک قرار می‌گیرد، می‌تواند به شیوه‌ای موثرتر عمل کند و احساسی بهتر نسبت به نقش والد بودن خود داشته باشد. زمانی که والدین کنترل بیشتری نسبت موقعیت داشته باشند، می‌توانند مدیریت مؤثرتری در ایفای نقش والدگری خویش داشته باشند و بدون اینکه مجبور باشند در مورد مقررات خود با فرزندانشان مجادله کنند، می‌توانند محدودیت‌های مؤثری برای آن‌ها وضع کنند. در این شرایط ضمن اینکه قدرت به والدین برمی‌گردد، فرزندان نیز احساس درک شدن و امنیت بیشتری می‌کنند و محدودیت‌های وضع شده را می‌پذیرند که خود به کاهش استرس والدگری می‌انجامد. مانند هر پژوهشی این مطالعه محدودیت‌هایی داشت. یکی از محدودیت‌های مطالعه حاضر آن است که یافته‌های بدست آمده از طریق پرسشنامه و به صورت خودگزارش‌دهی توسط شخص بدست آمده و مشخص نیست تا چه اندازه با رفتارهای واقعی در زندگی روزمره مرتبط است. محدودیت دیگر این پژوهش مربوط به قلمرو مکانی و زمانی مطالعه است. این مطالعه بر روی والدین

گیرد تا از این طریق دانش منسجمی در خصوص متغیرهای ذکر شده و روابط این سازه‌ها با سایر سازه‌ها که قابلیت بیشتری در برنامه‌ریزی‌های مربوطه دارد، حاصل شود. افزون بر آن با توجه به برجسته بودن نقش توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده در رابطه والد-فرزندی و تنش‌های والدگری، پیشنهاد می‌شود، برنامه‌هایی از قبیل سخنرانی، برگزاری کارگاه و جلسات آموزش ویژه توانمندسازی والدین دارای فرزندخوانده می‌تواند اثرگذار باشد. همچنین پیشنهاد می‌شود از این پژوهش به منظور آموزش و ارتقای روابط والد-فرزندی و همچنین کاهش تنش‌های والدگری خانواده‌های دارای فرزندخوانده استفاده شود. علاوه بر آن با توجه به اهمیت توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده بر رابطه والد-فرزندی و تنش‌های والدگری، پیشنهاد می‌شود در رسانه‌های آموزشی، اجتماعی و ارتباطی به اصول و تکنیک‌های توانمندسازی والدینی خانواده‌های دارای فرزندخوانده پرداخته شود و به عنوان یک حرکت ملی به آن نگریسته شود تا عموم مردم بخصوص والدین، تغییرات لازم را در خود به وجود آورند

تقدیر و تشکر

مطالعه حاضر برگرفته از پایان‌نامه مقطع دکتری روانشناسی مصوب دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمین می‌باشد. بدین‌وسیله از مدیریت دانشگاه، استاد راهنما، مشاور، داور و تمامی افرادی که در انجام این تحقیق مرا یاری نمودند، تشکر و قدردانی به عمل می‌آید.

دارای فرزندخوانده شهر تهران در سال ۱۴۰۰-۱۳۹۹ اجرا شد. لذا نمی‌توان یافته‌های آن را به سایر اقشار و شهرهای دیگر تعمیم داد. در صورت تعمیم‌دهی باید جوانب احتیاط صورت گیرد. محدودیت دیگر این پژوهش مربوط به روش پژوهشی است. در این مطالعه به بررسی روابط علی و همچنین همبستگی بین متغیرها پرداخته نشد و پژوهش به صورت مداخله‌ای بود و لذا به دست آوردن این یافته‌ها با استفاده از سایر روش‌های پژوهش می‌تواند مورد ملاحظه قرار گیرد. محدودیت دیگر این پژوهش، همراهی با همه‌گیری پاندمی کوید ۱۹ (کرونا) بوده و بر این اساس نمونه‌گیری در دسترس صورت گرفت و احتمال تعمیم‌دهی به همه افراد باید با احتیاط صورت گیرد. انتخاب نمونه از یک محدوده جغرافیایی مشخص از جمله محدودیت‌های دیگر این پژوهش بود. بر اساس این محدودیت‌ها، پیشنهاد می‌شود که این پژوهش بر روی والدین عادی (والدینی که فرزند از خود دارند) که قابلیت اجرا دارد، می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد و با نتایج این تحقیق مقایسه گردد. با توجه به این که این پژوهش بصورت مداخله‌ای اجرا شده است، لذا جهت کسب نتایج دقیق‌تر پیشنهاد می‌شود ارتباط این متغیرها با بهره‌گیری از سایر روش‌ها (همبستگی، رگرسیون، مدلیابی معادلات ساختاری و ...) نیز اجرا شوند. به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود که در آینده مطالعاتی را طرح‌ریزی کنند که تأثیر توانمندسازی والدین دارای فرزندخوانده، رابطه والد-فرزندی و تنش‌های والدگری در کنار متغیرهای مختلف دیگر مانند سلامت خانواده، انسجام خانواده، بهزیستی و شادکامی والدین و فرزندان در سایر افراد و یا گروه‌های مختلف مورد بررسی قرار

References

1. Raby KL, Dozier M. Attachment across the lifespan: Insights from adoptive families. *Current Opinion in Psychology*. 2019;25:81-5.
2. Casonato M, Habersaat S. Parenting without being genetically connected. *Enfance*. 2015(3):289-306.
3. Santos-Nunes M, Narciso I, Vieira-Santos S, Roberto MS. Adoptive parents' evaluation of expectations and children's behavior problems: The mediational role of parenting stress and parental satisfaction. *Children and Youth Services Review*. 2018;88:11-7.
4. Reitman D, Currier RO, Stickle TR. A critical evaluation of the Parenting Stress Index-Short Form (PSI-SF) in a head start population. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*. 2002;31(3):384-92.
5. Vallotton C, Harewood T, Ayoub C, Pan B, Mastergeorge A, Brophy-Herb H. Buffering boys and boosting girls: The protective and promotive effects of Early Head Start for children's expressive

- language in the context of parenting stress. *Early Childhood Research Quarterly*. 2012;27(4):695-707.
6. McGuire L, Kiecolt-Glaser JK, Glaser R. Depressive symptoms and lymphocyte proliferation in older adults. *Journal of Abnormal Psychology*. 2002;111(1):192.
 7. Crnic K, Ross E. Parenting stress and parental efficacy. *Parental stress and early child development*: Springer; 2017. P. 84-263.
 8. Hilpl KA. Facilitating healthy parenting attitudes and behaviors among adolescents using filial therapy in a high school curriculum: University of North Texas; 2001.
 9. Vinayak S, Dhanoa S. Relationship of parental burnout with parental stress and personality among parents of neonates with hyperbilirubinemia. *Int J Indian Psychol*. 2017;4(2):102-11.
 10. Barroso NE, Mendez L, Graziano PA, Bagner DM. Parenting stress through the lens of different clinical groups: A systematic review & meta-analysis. *Journal of abnormal child psychology*. 2018;46(3):449-61.
 11. Balla P. The child-parent relationship in the New Testament and its environment: Wipf and Stock Publishers; 2015.
 12. Opiola KK, Bratton SC. The efficacy of child parent relationship therapy for adoptive families: A replication study. *Journal of Counseling & Development*. 2018;96(2):155-66.
 13. Ebbert AM, Infurna FJ, Luthar SS. Mapping developmental changes in perceived parent-adolescent relationship quality throughout middle school and high school. *Development and psychopathology*. 2019;31(4):1541-56.
 14. Branje S. Development of parent-adolescent relationships: Conflict interactions as a mechanism of change. *Child Development Perspectives*. 2018;12(3):171-6.
 15. ÖZMETE E, BAYOĞLU AS. PARENT-YOUNG ADULT CONFLICT: A MEASUREMENT ON FREQUENCY AND INTENSITY OF CONFLICT ISSUES. *Journal of international social research*. 2009;2(8): 12-27
 16. Ingoldsby EM, Shaw DS, Winslow E, Schonberg M, Gilliom M, Criss MM. Neighborhood disadvantage, parent-child conflict, neighborhood peer relationships, and early antisocial behavior problem trajectories. *Journal of abnormal child psychology*. 2006;34(3):293-309.
 17. Ehrlich KB. Conflict at home and problems with peers: Family-peer linkages and the role of adolescent depressive symptoms and gender: University of Maryland, College Park; 2008.
 18. Fletcher AC, Steinberg L, Williams-Wheeler M. Parental influences on adolescent problem behavior: Revisiting Stattin and Kerr. *Child development*. 2004;75(3):781-96.
 19. Paghandeh M, Hassanzadeh S, Ghasemzadeh S. Effectiveness of Parent-Child Interaction Program on Parenting Stress and Parent-Hearing Impaired Child Relationship. *Research in Psychological Health*. 2019;13(1):99-124 [Persian].
 20. Amanuelahi PD, A., Shadfar A, Aslani PD, Kh. Effects of Child-Parent Relationship Therapy on Maternal Parenting Stress and Parental Acceptance of Primary School Children. *Quarterly Journal Of Family and Research*. 2019;15(4):103-20 [Persian].
 21. Azizi A, Fatehizade M, Ahmadi A, Jazayeri R. Effect of child-parent relationship therapy on parenting stress and empowerment of parents with children with Attention Deficit / Hyperactivity Disorder. *Family Counseling and Psychotherapy*. 2018;8(1):27-46 [Persian].
 22. Roghanchi M, Jazayeri RS, Etemadi O, Fatehizade M, Momeni K. Effectiveness of Group Counseling based on Resiliency on Quality of Parent-Child Relationship and Family Functioning in Mother Headed Families. *Journal of Family Research*. 2018;13(3):423-45.
 23. Harris-Waller J, Granger C, Hussain M. Psychological interventions for adoptive parents: A systematic review. *Adoption & Fostering*. 2018;42(1):6-21.
 24. Carnes-Holt K, Bratton SC. The efficacy of child parent relationship therapy for adopted children with attachment disruptions. *Journal of Counseling & Development*. 2014;92(3):328-37.
 25. Araghi Y. Comparison of the quality of parent-Child Relationship of two Groups of Aggressive and Non Aggressive boy Students. *Psychological studies*. 2008;4(4):113-29 [Persian].

26. Fadai Z, Dehghani M, Tahmasian K, Farhadi F. Investigating reliability, validity and factor structure of parenting stress- short form in mother`s of 7-12 year-old children. *Journal of Research in Behavioural Sciences*. 2011;8(2):27-45 [Persian].
27. Naeimi G, Zahra K, Mohsen Zadeh F, Pirsaghi F. The Effectiveness of Psycho-social Empowerment Program in reducing Parental Stress and Enhancing Psychological Well-Being of Parents with Mentally Retarded Children. *empowering exceptional children*. 2017;8(2):96-107 [Persian].
28. Wickstrom AC, Falke SI. Parental perceptions of an advanced filial therapy model. *Contemporary Family Therapy*. 2013;35(1):161-75.
29. Landreth GL. *Play therapy: The art of the relationship*: Routledge; 2012.
30. Landreth GL. *Innovations in play therapy*: Routledge; 2013.
31. Moses A. *Child parent relationship therapy for parents of children with disruptive behavior*. 2012.
32. Bratton SC, Landreth GL, Lin Y. *Child parent relationship therapy: A review of controlled-outcome research*. *Child-centered play therapy research: The evidence base for effective practice*. 2010:267-93.